

СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА ПРАГМАТИЧНО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ ПАРАМЕТРИ РЕФЛЕКСИВНОГО ПОКАЗНИКА В УКРАЇНСЬКІЙ, АНГЛІЙСЬКІЙ ТА ІСПАНСЬКІЙ МОВАХ

Лідія Олешик

Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького

(вул. Пекарська, 69, м. Львів, 79010)

Проаналізовано структурні особливості та прагматично-функціональні параметри рефлексивного показника в українській, англійській та іспанській мовах. Виявлено закономірності функціонування рефлексивного дієслівного форманта різного типу. Відзначено поліфункціональний характер рефлексивного елемента як важливого елемента семантико-граматичної структури дієслів досліджуваних мов.

Ключові слова: рефлексивний елемент, словотвірне значення, проклітика, енклітика.

Лінгвістичне осмислення будь-якого мовного явища залежить від того, як воно визначається на різних ярусах мовної структури. Якщо мовознавці попереднього покоління зосереджували увагу на лексиці та морфології як основних компонентах мовної структури, то останнім часом головними об'єктами лінгвістичних теорій слугують семантика і синтаксис. Функціонально-семантичний підхід поширюється і на проблеми центрального класу слів – дієслів, який виявляється у його репрезентації на лексичному, словотвірному, морфологічному та синтаксичному рівнях. Множинність відношень між їхніми категоріальними елементами зосереджена на певній групі дієслів.

Предметом нашої статті є семантико-граматична структура і функціонування рефлексивних дієслів у різноструктурних мовах, що дає змогу

повніше описати семантико-граматичні параметри цих одиниць і з'ясувати багатоплановий характер рефлексивного форманта.

Мета статті полягає у виявленні закономірностей функціонування рефлексивного дієслівного форманта різного типу, визначенні найзагальніших умов вияву семантичних і синтаксичних особливостей цієї групи дієслів та їхніх граматичних ознак. Комплексний різнорівневий підхід до витлумачення функцій рефлексивного елемента дає змогу представити параметри семантико-граматичної структури досліджуваних дієслів не лише як морфологічної одиниці, але й семантико-синтаксичної.

Рефлексиви посідають особливе місце в системі кожної мови завдяки своєму поліфункціональному характеру, що зумовлює багатоплановість їхнього вивчення. Дослідження цієї когорті дієслів значною мірою залежить від визначення характеру й ролі *рефлексивного елемента* у їхніх структурі. Можна виокремити такі головні напрями у вивченні рефлексивних дієслів як у загальнограматичних працях, так і в спеціальних дослідженнях:

- 1) вивчення рефлексивних дієслів на давніх етапах розвитку мови, а також особливостей їхнього розвитку в сучасній мові [14; 15; 20];
- 2) дослідження місця рефлексивних дієслів у системі категорії стану і, зокрема, синонімії деяких рефлексивних дієслів і конструкцій із пасивними конструкціями [4; 10; 18];
- 3) визначення статусу рефлексивного показника у структурі рефлексивних дієслів і рефлексивних конструкцій [23];
- 4) вивчення синтактико-семантичних особливостей рефлексивних займенників [17];
- 5) зіставно-типологічний аналіз рефлексивів у різноструктурних мовах [1; 8; 19];

Незважаючи на те, що у рефлексивному форманті дослідники виділяють дві основні функції (словозмінну і словотвірну), словотвірна ще не знайшла достатнього висвітлення як у працях вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Основну увагу лінгвісти приділяють вивченню рефлексивних дієслів, які утворюються стандартним способом, тобто шляхом приєднання до твірної

основи одного лише *рефлексивного показника* (РП) на зразок укр. *одягатися* ← (*одягати*), англ. *dress oneself* ← (*dress*), ісп. *vestirse* ← (*vestir*). При цьому під рефлексивним показником розуміють такий елемент у дієслові, одним зі значень якого є рефлексивне, тобто значення однореферентності об'єкта дії із суб'єктом: укр. *порізатися*, англ. *cut oneself*, ісп. *cortarse*. РП у широкому змісті слугує будь-який елемент (морфема в дієслові, рефлексивний займенник та ін.) який може означати смислову рефлексивність: укр. *-ся/сь*, англ. *-self*, ісп. *-se*. РП можуть бути багатозначними та однозначними. У досліджуваних мовах РП є багатозначними. Кожне рефлексивне дієслово розглядається як дериват співвідносного за формою *нерефлексивного дієслова* (НД). У деривації рефлексивного дієслова словотвірний формант за звичай складається з РП. пор.: укр. *хреститися* (← *хрестити*); ісп. *santiguarse* (← *santiguar*); англ. *cross oneself* (← *cross*).

Рефлексивними дієсловами (РД) чи *рефлексивами* називають дієслова з часткою *-ся* в українській мові, рефлексивним займенником *-se* в іспанській мові та складним рефлексивним заменником *oneself* (*myself, himself... themselves*) в англійській мові [2; 7; 11].

За складом твірного форманта віддієслівні РД розпадаються на два морфологічні підкласи: а) РД 1-го, основного морфологічного класу, утворені за допомогою одного тільки РП як форманта, пор. ісп. *lavar* + РП → *lavarse* 'вмиватися'; б) РД 2-го морфологічного класу, утворені за допомогою складного форманта, що складається з префікса і РП, утворюючих смислову єдність, пор. укр. *гуляти* → *про-гуляти-ся*. В англійській мові функціональним аналогом таких формантів є поєднання РП з одночасним додаванням постфікса пор. англ. *The fire burnt* → *The fire burnt itself out*, іменника з прийменником англ. *to drink* → *to drink oneself to death* [2].

Рефлексивне значення в широкому смислі – це значення однореферентності двох актантів дій, а саме – суб'єкта і об'єкта. Пор. (1а) *Він накрив її покривалом* - (1б) *Він накрився покривалом*. В (1б), на відміну від (1а), виражається співпадіння референтів суб'єкта та об'єкта [7].

Рефлексивний формант по-різному висвітлюють у граматиках [5; 7; 11] і спеціальних дослідженнях рефлексивних дієслів в досліджуваних нами мовах [8; 15]. Загалом усе різноманіття найменувань рефлексивного форманта у працях із рефлексивних дієслів в англійській, іспанській та українській мовах можна узагальнити:

1. В українській мові рефлексивність виражається постфіксами типу –*ся/сь*. Разом з вираження рефлексивності РП мають і інші функції.

В українській мові зворотний стан утворюється згідно з граматичними нормами – синтетичним \ способом. Наприклад, суфікс –*ся*, який додають до перехідних дієслів, уже настільки абстрагований, що він майже зовсім втратив своє колишнє займенникове значення “себе” (пор. *кусався і кусав себе, бився і бив себе*).

Англійські форми відрізняються від відповідних українських тим, що зворотні дієслова не позбавлені своєї семантики і не настільки граматизовані, як український суфікс –*ся*. Через це вони й не злилися з дієсловом, як це сталося в українській мові. Водночас український суфікс –*ся*, крім значення зворотності в його різних відтінках, передає й інші значення: пасивний стан або словотвірне значення (*добігатися, удаватися*).

Англійські зворотні займенники слугують утворенню разом з дієсловом аналітичних форм зворотного стану: *he amused himself*. У такій функції український займенник -*себе* не можна вживати, тут його заступає своєрідний суфікс –*ся*. Він утворився з колишнього займенникового додатка, який у західноукраїнських говірках ще й зараз вживають окремо від дієслова: *Він ся миє* (пор. загальноживане українське: *Як ся маєте?*). У літературній мові цей елемент остаточно злився з дієсловом і функціонально корелює з суфіксами. проте формально від останніх його відрізняє те, що він приєднується не до основи, як справжні суфікси, а до флексій (пор.: *мию-ся, миєш-ся, миєм-ся, миєте-ся* і т. д.). Проте слід зауважити, що елемент –*ся* має в українській мові кілька значень і в деяких випадках може не відповідати англійським зворотним займенникам: *Сховайтеся за деревом. Hide behind the tree. Я люблю купатися в морі. I like to bath in the sea.* В інших випадках український суфікс –*ся* і

англійські зворотні займенники утворюють з дієсловом такі лексичні одиниці, які не мають зворотного значення: Він *кинувся* на траву, щоб відпочити трохи. He *threw himself* on the grass to rest a little. At last they *found themselves* on the shore of a lake. Зрештою вони *опинилися* на березі озера. Отже, в українській мові багатofункціональність суфікса *-ся* характеризується маркуванням пасивного стану, вираженням рефлексивності та словотвірним значенням [11; 18].

2. В англійській мові рефлексивним показником є складний займенник *oneself*, у якого другим компонентом у структурі слугує іменник *self* ‘особистість’, ‘власна персона’. Відзначимо, що в багатьох мовах рефлексивні займенники етимологічно пов’язані з іменниками, які позначають: ‘душу’ (пор.: араб. *nafsun*); ‘тіло’ (пор.: індонез. *diri*, груз. *tviton*); ‘око’, ‘обличчя’, ‘голова’, ‘людина’, ‘особистість’ [3]. Узагальнено-особовий і неозначений займенник *oneself* відповідає узагальненому значенню займенника *себе* або афікса *-ся* в поєднанні з інфінітивом дієслова, наприклад *to defend oneself* – захищати себе, захищатися [3].

Значення рефлексивності передають в англійській мові за допомогою поєднання перехідного дієслова зі зворотним займенником відповідної особи і числа, наприклад: “*he hides himself*”. Це сполучення в граматиках англійської мови розглядають як аналітичну форму зворотного стану дієслова. Висловлюють й інші думки з цього приводу. Наприклад, О. І. Смирницький заперечував існування в англійській мові особливої граматичної форми зворотного стану і вважав, що у згаданих вище випадках простежується звичайне сполучення дієслова з додатком [11; 21].

Однак і прихильники такого погляду не заперечують, що зворотний займенник, який фігурує в такому сполученні з дієсловом, не є такою ж мірою синтаксично самостійним, як інші додатки, пор.: *he dressed himself* “він одягнувся” і *he dressed the child* “він одягнув дитину”. Такий займенниковий додаток не можна використати в ролі підмета пасивної конструкції (не можна сказати *himself was dressed*), до нього не можна поставити запитання, як до іншого прямого додатка (на запитання: *Whom did he dress?* не можна

відповісти: *himself*). Залежно від лексико-семантичного характеру дієслова сполучення цього дієслова зі зворотним займенником передає різні відтінки зворотності – від власне зворотності до дуже широкої загальної суб'єктної співвіднесеності, пор.: *he washes himself, he saw himself in the mirror, he told himself "no"* [11]. Отже, зворотний займенник у сполученні з дієсловом, виражаючи своєрідний відтінок суб'єктної інклюзивності, і виконує функцію службового слова; у ролі додатка є повнозначним словом. Сполучаючи в собі властивості повнозначного і службового слів, зворотний займенник виявляє подвійний характер [22].

3. В іспанській мові рефлексивні дієслова, традиційно названі займенниковими, етимологічно сягають до спорадично виникаючих у класичній, а потім в народній латині поєднань перехідних і неперехідних дієслів з рефлексивним займенником (РЗ) *-se* 'себе', співвідносним з об'єктними формами особових займенників в 1-ій та 2-ій особі однини та множини: *te-мене, te-тебе, nos-нас, vos-вас*, які стали осмислюватись як рефлексивний займенник 'себе'. Займенник *-se* поєднувався з перехідними дієсловами, вказуючи на спрямованість дії на його суб'єкт: *lavarse* 'митися' починають вживати замість форми *lavari*, основним значенням якої в класичній латині було значення пасиву (форма *lavor* рівнозначно могла означати 'мене миють' і 'я миюсь').

Рефлексивний формант іменують займенником або зворотною часткою *-se* в іспанській мові, де він змінюється за особами [1; 5]. З розвитком іспанської мови рефлексивний займенник розширив свою функцію і почав приєднуватися до дієслова в неособових формах (інфінітив, герундій), став енклітикою. Їхній зв'язок із дієсловом є тіснішим, ніж відповідні форми германських мов [3; 6; 9]. Відзначають також певні розходження з погляду положення рефлексивного займенника щодо дієслова.

У романських мовах РЗ щодо дієслова може бути проклітикою або енклітикою. У неособових формах дієслова (інфінітив, герундій) в іспанській мові рефлексивний займенник є енклітикою: *lavarse*, *lavandose*- відповідно 'митися' 'миючись'. В особових формах рефлексиви утворюються за зразком –

yo me lavo, однак допускають і енклітику – *lávome*. Як зазначають іспанські граматики, енклітика РЗ характерна для початку речення: *Se atrevió a subirse al colupio*. Деякі особливості щодо місця РЗ можна простежити для форм імператива: ісп. *lávate*, *no te laves*. З точки зору місця РЗ щодо дієслова свідчить про те, що в іспанській мові енклітика РЗ для нього можлива, проте не притаманна. РЗ, виступаючи як енклітика, зливається з дієсловом в одне цілісно оформлене слово [9].

Зазначимо, що в рефлексивних дієсловах, утворених за допомогою лише РП, в досліджуваних мовах набір значень, який виражає рефлексивний формант, багато в чому подібний і збігається [2; 3; 9]. Серед суб'єктних рефлексивних дієслів, у яких зберігається підметова відповідність зі співвідносними нереклексивними дієсловами, дослідники виокремлюють такі основні групи дієслів і значення рефлексивного показника:

1. Власне–рефлексивне (або прямо-зворотне) значення. Наприклад, у рефлексивних дієсловах рефлексивний показник *–ся* в українській мові і його аналоги *se-* в іспанській мові, *oneself-* в англійській мові надають твірним основам нереклексивних дієслів однаковий зміст – ‘себе’, тобто реалізує власне-зворотне (прямо-зворотне) значення [2; 4; 10].

2. У морфологічному ланцюжку нереклексивне дієслово → рефлексивне дієслово укр. *мити* → *митися*; (аналогічно: ісп. *lavar* → *lavarse*; англ. *wash* → *wash oneself*) ”рефлексивний афікс вживають немов би метонімічно, що позначає однореферентність частини з цілим”, тобто реалізує *посесивно-рефлексивне значення* [3]. Додамо, що деякі рефлексивні дієслова допускають як власне-рефлексивну, так і посесивно-рефлексивну інтерпретацію, оскільки співвідносні нереклексивні дієслова можуть мати своїм об'єктом назву людини і назву її тіла чи одягу. Наприклад, власне-зворотне дієслово укр. *забруднитися* ‘забруднити себе’ (← забруднити когось) допускає також посесивно-рефлексивну інтерпретацію: *забруднитися* ‘забруднити руки, обличчя, одяг і т. ін.’ (← забруднити щось), ісп. *ensuciarse* ‘ensuciar las manos, la cara, los vestidos’ (← ensuciar algo); англ. *to soil oneself* ‘to soil one’s hands’ (← to soil smth).

3. У рефлексивних дієсловах укр. *цілуватися/обніматися* (←*цілувати/обнімати*) та їхні аналоги в іспанській мові *besar/abrazar* ← *besarse/abrazarse*) РП *-ся* (укр.), *se* (ісп.) додають твірним нерефлексивним дієсловам зміст 'один одного', тобто рефлексивний афікс реалізує взаємне, взаємно-рефлексивне значення [3; 9].

4. В автокаузативних (рефлексивно-моторних або моторних) рефлексивних дієсловах твірне значення РП '*себе*' вживають у значенні 'своє тіло'. Автокаузативні рефлексивні дієслова, близькі за значенням до власне-рефлексивних або середньо-зворотних, позначають у різних мовах звичайно рух, переміщення суб'єкта у просторі або зміну суб'єктом положення свого тіла у просторі [2]. Пор.: укр. *піднімати* → *підніматися*; ісп. *levantar* → *levantarse*; англ. *to throw* → *to throw oneself*.

5. Безоб'єктно-зворотні (абсолютивні, кваліфікативні) рефлексивні дієслова, об'єднані значенням безоб'єктності. Дія виражена такими дієсловами, властива суб'єктові як його характерна, постійна ознака і сприймається без зв'язку з об'єктом: укр. *брикатися, дряпатися, жалитися, кусатися, штовхатися*. За спостереженнями лінгвістів цей тип рефлексивних дієслів простежуються у слов'янських мовах і не відзначений у германських і романських мовах [2; 6; 18]. Пор.: укр. *Собака кусає всіх* → *Собака кусається*. Значення постійної ознаки зумовлює відповідну граматичну характеристику дієслів на *-ся*: їх вживають переважно у формі недоконаного виду 3-ої особи теперішнього часу, об'єкт дії відсутній (він мислиться узагальнено) функцію суб'єкта виконують іменники – назви істот і неживих предметів. Напр.: *Було й таке, що й згадувати страшно, бо там у небі зоряно і пташино, й кусаються, як люті упирі, кіммерійські комарі* (Л. Костенко).

У деяких мовах РП можна використовувати як для утворення рефлексивних дієслів, так і для маркування пасивного стану. В українській мові у цій функції маємо РП *-ся* [7; 18]. В іспанській мові займенник *se* бере участь як в утворенні займенникових дієслів, тобто рефлексивних дієслів, так і маркує займенниковий пасив, приєднуючись до дійсного стану. Крім перелічених значень *se* може слугувати означувальним пасиву [13]. В англійській мові

пасивне значення виражається аналітичним способом, тобто сполученням допоміжного дієслова і дієприкметника минулого часу. Отож розглянемо проблему взаємовідношення рефлексивних дієслів і категорії стану, обмежившись здебільшого матеріалом української мови та іспанської мови.

Між системою дієслів на *-ся* і сукупністю типів значень афікса *-ся* не існує чіткого співвідношення. Матеріали Словника укр. мови в II томах засвідчують, що поєднання кількох значень, у тому числі й пасивного, в одній дієслівній лексемі – явище досить поширене в сучасній українській мові.

Зворотно-пасивні дієслова – це дієслова, у структурі яких афікс *-ся*, крім словотвірно-граматичного може реалізувати пасивне значення, напр.: *блокуватися, годуватися, визволятися, друкуватися, організовуватися, формуватися* і т. д.

За семантичними ознаками в межах групи зворотно-пасивних дієслів розрізняють такі підгрупи: 1) дієслова на *-ся*, співвідносні з власне-зворотними дієсловами, напр.: *вичепурюватися, дисциплінуватися, митися, називатися*; 2) дієслова на *-ся*, співвідносні з загально зворотними дієсловами, зокрема з першою підгрупою, що означає зовнішню фізичну дію, напр.: *ввімкнутися, витягнутися, запрягтися, обгородитися* та ін.

Зворотно-пасивні дієслова здатні виражати пасивне значення за певних умов: у формі 3-ої особи однини та множини недоконаного виду переважно теперішнього, а також минулого та майбутнього часів. Важливим підтвердженням пасивності дієслова на *-ся* є наявність у конструкції орудного відмінка діяча. За відсутності визначених граматичних умов афікс *-ся* у дієслівних лексемах реалізує власне-зворотне і значно частіше – загально-зворотне значення (у дієсловах на позначення фізичної дії – стану). Пор.: *Ну а честь? Вона з коліски бережеться (П. Воронько)* – пасивне значення. *Прошу тебе, бережися ти і бережи всіх, щоб не слабували (М. Коцюбинський)*. – зворотне значення [18].

Зворотні дієслова зі значенням внутрішніх переживань, почуттів пасивної функції не виконують. Такий обмежений (або й зовсім неможливий) вияв пасивного значення взаємно-зворотними і безоб'єктно-зворотними дієсловами,

що пояснюється їхньою семантикою та особливими суб'єктно-об'єктними співвідношеннями.

У неперехідні зворотні дієслова афікс *-ся* не вносить значення неперехідності, оскільки їхні твірні дієслова уже позбавлені зв'язку з прямим об'єктом. Словотвірна функція цього афікса полягає у наданні зворотним дієсловам нових значень або їхніх відтінків порівняно з твірними незворотними. Всі неперехідні дієслова на *-ся* поділяють на безособові та особові. Безособові зворотні дієслова творяться від неперехідних дієслівних основ, семантика яких вимагає суб'єкта, що є назвою живої істоти, пор.: *дихати – дихатися, жити – житися, працювати – працюватися*. У синтаксичному контексті їх часто супроводжує об'єкт у давальному відмінку, який є трансформацією суб'єкта особового твірного дієслова. Напр.: *По ночах йому не спалося* (М. Коцюбинський).

Дієслова на *-ся*, які зберігають особовий характер, відзначаються різноманітною семантико-граматичною структурою. Найбільш цілісний розряд особових зворотних дієслів формують лексеми зі значенням 'виділятися певним кольором'. У їхній структурі афікс *-ся* слугує показником нечіткості, нестійкості вияву ознаки кольору, напр.: *синіти-синітися, сіріти-сірітися, темніти-темнітися*. Інші особові дієслова на *-ся* перебувають у різних семантичних зв'язках з твірними незворотними і, відповідно, характеризуються лексико-граматичною неоднорідністю, пор.: *блищатися, відступатися, грозитися, світитися*. Частина *-ся* може мати виразне словотвірне значення, при цьому семантика зворотного і незворотного дієслова зовсім відмінна. Здебільшого такі дієслова утворено префіксально-постфіксальним способом. Найпродуктивніші префікси *ви-, на-, до-, роз-* разом з афіксом *-ся* формують такі дієслівні типи, в яких реалізується ефект посилення вияву динамічної ознаки, напр.: *відіспатися, дохазяйнуватися, намовчатися, розбрестися*. Іншим співвідносним парам властива близькість або й тотожність значень, тоді афікс *-ся* лише увиразнює неперехідність дієслова, слугує її формальним показником [7; 12; 18].

В іспанській мові пасив існує як окреме, самостійне функціонально-семантичне поле, що має ядро і периферію. Центр, ядро пасиву утворюють дві пасивні конструкції: дієприкметникова – сполучення дієслова *-ser* і пасивного дієприкметника та займенникова – сполучення рефлексивного займенника *-se* і дієслова у формі активного стану. Здебільшого дослідники іспанського дієслова (І. Ф. Мальцев, О. К. Васильєва-Шведе, М. А. Мартін Зоракіно, Х. А. Мартінес тощо) зазначають, що займенникові конструкції використовують значно частіше, ніж дієприкметникові. Це відбувається тому, що займенниковій конструкції, на відміну від дієприкметникової, властиве вираження нижчого ступеня пасивності, оскільки спрямованість дії на суб'єкт виявляється з меншою силою. Якщо суб'єкт називає предмет, то дія без перешкод переходить на нього, перетворюючи його на об'єкт дії (ісп. *el libro se lee*), однак якщо суб'єкт називає істоту, то він сам прагне вплинути на процес дії, в такому випадку спрямованість дії на суб'єкт зіштовхується з протилежною спрямованістю впливу суб'єкта на процес дії (ісп. *el hombre se mató*), що надає цій конструкції зворотного значення. У зв'язку з цим займенникова пасивна конструкція має деякі обмеження у використанні: її вживають лише у формі третьої особи з підметом, який позначає істоту; вона передає пасивне значення лише з такими дієсловами, які після приєднання в інфінітиві рефлексивного займенника *-se* не набувають зворотного або взаємного значення: *construir, leer, escribir, cantar*, тощо [13].

Коли елемент *-se* є частиною зворотних дієслів (*lavarse, afeitarse, abrazarse*) дія яких в об'єктній реальності спрямована на його ж виконавця, то в таких випадках відповідні форми не передають значення пасивного стану, а виражають власне-зворотні, взаємно-зворотні та інші значення дієслів в активному стані. Якщо займенник *-se* оформлює звичайні перехідні дієслова (*construir, escribir, leer*) і реальна дія, що ними передається, спрямована на те, що виражено підметом, у такому випадку такі форми дієслів набувають значення пасивного стану: ісп. *La casa se construye; El libro se lee; La carta se escribe*. В іспанській мові, так само як і в українській, значення деяких речень, що містять дієслово з *-se/-ся* і де не вказано виконавця дії, можна трактувати

по-різному. Наприклад, речення ‘*Mișt răscolitură*’ можна розуміти як означальну властивість моста, і тоді перед нами зворотне дієслово укр. *рăсcolitură* (ісп. *levantarse, abrirse*) у значенні ‘бути розвідним’ у формі активного стану. Однак це речення можна розуміти і по-іншому, коли щонебудь або хто-небудь роз’єднує частини мосту і тоді перед нами незворотне дієслово укр. *рăсcoliti* (ісп. *levantar, abrir*) у значенні *роз’єднувати* у формі пасивного стану. Диференціація використання іспанських та українських форм пасивного стану пов’язана функціональними стилями мови. Наприклад, пасивна форма з компонентами *-ся* та *-se* характерніша для розмовного стилю і для мови науково-технічної літератури [6].

Зробимо деякі висновки:

1. У рефлексивних дієсловах рефлексивний формант надає твірному нереплексивному дієслову одне із можливих значень: власне-рефлексивне або посесивно-рефлексивне, автокаузативне, (або ісп. *reciproco*), відкаузативне значення.

2. У дієслів з рефлексивним комплексом (ДРК) рефлексивний формант немає такого набору значень. Наприклад, укр. *набігати* (← *бігти*) не означає *набігати себе чи набігати своє тіло, ноги* і т. ін., а має значення ‘удосталь/багато побігати’, тобто рефлексивний формант *-ся* не реалізує у цьому дериваті власне-рефлексивного чи посесивно-рефлексивного значення. Рефлексивний формант у складі ДРК є таким структурним елементом, який разом із префіксом і/або суфіксом утворює єдине, семантично ціле – рефлексивний комплекс, що додається до твірної основи на одному дериваційному кроці.

3. Рефлексиви, утворені від нереплексивних дієслів за допомогою одного лише РП, а також ДРК, похідні від дієслів, іменників і прикметників при одночасному приєднанні до них РЕ, префікса і/чи суфікса, і які мають у позиції підмета лексично позначений суб’єкт, є форми дійсного стану (укр. *Колгосп уже відсіявся*).

4. Окремі групи РД виявляють деяку формальну і змістову подібність із пасивними конструкціями і не утворюють з ними, однак, абсолютних синонімів (укр. *Білету продаються/Білету продаються водієм*).

Особливості функціонування зворотних займенників в англійській мові такі, що мовознавці зіштовхуються з певними труднощами у визначенні їхнього категоріального статусу. Як наслідок цього існують різні точки зору на значення рефлексивного показника і різні класифікації рефлексивних конструкцій. Загалом вирізняють два випадки вживання зворотних займенників: у функції додатка: англ. *You underestimate yourself; John voted for himself*, і у функції емпізи, англ. *I myself never shave; I never shave myself*. і т. д. Згідно з розповсюдженою точкою зору, рефлексивною є конструкція, де зворотній займенник не займає позиції додатка (або ця позиція є однією з можливих, не впливаючи на загальне значення всієї конструкції). Ситуація з рефлексивом в англійській мові значно складніша, і названі вище дві функції зворотних займенників не можуть пояснити усіх випадків їхнього використання. Можна відзначити коло явищ, які представляють “загадку рефлексива”:

1. Чому в конструкціях з просторовим значенням, незважаючи на кореферентність (прийменникового) додатка і підмета, зазвичай вживається не зворотний, а особовий займенник, і чому в інших типах конструкцій таке не відбувається. Конструкції типу англ. *I washed myself; He washed himself* і т. д. не всі вважають рефлексивними, оскільки вони, припустимо, мають значення, спільне зі значенням відповідних нерефлексивних конструкцій: англ. *I washed; He shaved* і т. д. З одного боку, така точка зору ніби підтверджують словники, де незафіксовано жодної смислової різниці між двома типами конструкцій: англ. *How long can you balance (yourself) on one foot? How long does it take you to dress (yourself)? Can't you make your little boy behave (himself)?* Водночас у деяких випадках ілюстрації в словниковій статті подають безальтернативно, англ. *Quick, hide yourself ! Go and wash yourself ! I must wash before dinner; He doesn't shave every day.* При цьому з поданих дієслів *behave* має словникову позначку *refl.* (зворотний), тоді як інші дієслова такої позначки не мають.

2. Наступна “загадка рефлексива” полягає у тому, що використання зворотного займенника якимось чином зумовлюється видо-часовою формою дієслова. Так обидва варіанти конструкції в реченні типу англ. *He hid (himself) in the mountains* інформантом охарактеризовані як узуально рівносильні, однак зі заміною простого минулого часу на прогресивну форму, перевага надається нерефлексивній конструкції англ. *He was hiding in the mountains*, а використання зворотного займенника у цьому випадку (*He was hiding himself in the mountains*) охарактеризоване як незвичне.

Звертаючись до конструкцій з імпліцитно-рефлексивними дієсловами типу *wash*, виникає питання: чому інформанти, визнаючи можливість обидвох типів конструкцій віддають перевагу нерефлексивним конструкціям? Коло дієслів, які трапляються у паралельних конструкціях, не обмежується “егоцентричними” дієсловами. Наведемо приклад: англ. *She dropped into a chair, utterly worn out; She dropped herself into a chair, utterly worn out*. Тут виникає одна цікава обставина, на яку, зазвичай, не звертають увагу в дослідженні рефлексива: рефлексивні конструкції такого типу простежуються переважно у письмовому дискурсі, безперечно, разом з нерефлексивними конструкціями. Оскільки матеріал для лінгвістичного аналізу найчастіше використовують саме з творів художньої літератури, обидві конструкції розглядають під одним кутом зору – переважно в термінах семантичних і синтаксичних структур. При цьому так звана первинна функція рефлексива виявляється поза полем зору. Приклад з дієсловом *drop* дає наочне уявлення про функцію: зворотний займенник є експлікатором інтенціональності дії, визначеної дієсловом.

Може виникнути питання щодо функції рефлексива у наказовому реченні, англ. *Go and wash yourself?* Власне використання імператива ніби говорить про відсутність інтенції до виконання дії з боку суб’єкта – і це підтверджується можливістю нерефлексивної конструкції: англ. *Go and wash*. Використання рефлексива тут також створює додатковий зміст, який можна визначити як “вказування на (природню) необхідність для суб’єкта мати

інтенцію до виконання дії”, яку, з точки зору того, хто говорить (автора висловлювання), суб’єкт немає [16].

Підсумовуючи викладені вище спостереження, можна зробити висновок: використання зворотного займенника є функціонально релевантним і має системний характер; рефлексив забезпечує вказування на інтенціональність дії, вираженої дієсловом, і разом з іншими граматичними явищами входить до системи мовних засобів, які формують вказівне поле мови.

Отже, матеріали дослідження засвідчують багатофункціональний характер рефлексивного форманта як важливого елемента семантико-граматичної структури дієслів англійської, іспанської та української мов. Підкреслюється, що дієслівна структура виявляється на різних мовних рівнях через зв’язок між їхніми категоріальними елементами. В досліджуваних мовах рефлексивні показники є багатозначними. Дослідники виокремлюють їхні дві основні функції: словозмінну і словотвірну. Поєднання перехідного дієслова зі зворотним займенником *oneself* розглядається як аналітична форма зворотного стану дієслова. З погляду будови зворотних форм англійські форми відрізняються від відповідних українських та іспанських тим, що вони не позбавлені своєї семантики і не настільки граматизовані, як український афікс –*ся* та іспанський зворотний займенник *-se*. Власне тому вони й не злилися з дієсловом в одне ціле. В іспанській мові рефлексивний займенник приєднується до дієслова в неособових формах і є енклітикою. Їхній зв’язок із дієсловом є тіснішим, ніж відповідні форми германських мов.

1. *Абросимова Т. А.* Рефлексивные конструкции в испанском, итальянском и французском языках // Рефлексивные глаголы в индоевропейских языках. – Калинин: Изд-во Калининского гос. ун-та, 1985. – С. 40-55.
2. *Басиров Ш. Р.* Дієслова із рефлексивним комплексом в індоєвропейських мовах // Матеріали наукової конференції професорсько-викладацького складу факультету іноземних мов Дон.НУ (18-22 квітня 2005 р.) Донецьк: Дон.НУ, 2005.- С.13-15.

3. *Басыров Ш. Р.* Об одной группе рефлексивных глаголов в индоевропейских языках // Дослідження різнорівневих одиниць романських, германських і слов'янських мов: Зб. наук. пр. – Вип. 2 – Донецьк: Дон. НУ, 2003. – С. 3.
4. *Бондарко А. В.* Теория морфологических категорий. – Л.: Наука, 1976. – 255 с.
5. *Виноградов В. С.* Грамматика испанского языка: Для институтов и факультетов иностранных языков.- М.: Высшая школа, 1978. – 392 с.
6. *Виноградов В. С., Милославский И. Т.* Сопоставительная морфология русского и испанского языков. – М., 1986.
7. *Вихованець І.Р.* Частини мови в семантико-граматичному аспекті. – К., 1988.
8. *Генюшене Э. Ш., Недялков В. П.* Типология рефлексивных конструкций // Теория функциональной грамматики. Персональность. Залоговость. – СПб.: Наука, 1991. – С. 241-276.
9. *Генюшене Э. Ш., Никитина Н. П.* Рефлексивные конструкции в английском языке // Рефлексивные конструкции в индоевропейских языках. – Калинин: Калинин. гос. ун-т, 1985. – С. 99-103.
10. *Гришина Е. С.* Залог: проблемы теории и перспективы изучения // Вісник Харківського національного ун-ту ім. В.Н. Карамзіна. Серія філологія. – Вип. 35. - №557. – 2002. – С.15-20.
11. *Жлуктенко Ю .О.* Порівняльна граматики української та англійської мов. - К.,1960.
12. *Загнітко А. П.* Теоретична граматики української мови: Морфологія. – Донецьк: ДонДУ, 1996. – 435 с.
13. *Залеснова О. В.* Структурно-семантичні та комунікативно-прагматичні особливості конструкцій з пасивним значенням у сучасній іспанській мові.
14. *Климов В. В.* Сравнительная историческая грамматика германских языков: Рефлексивные конструкции в древних германских языках. – Калинин: Изд-во Калининского гос. ун-та, 1983. – 84 с.

15. *Климов В. В.* Сравнительно-историческая грамматика германских языков: Рефлексивные глаголы в германских языках. – Калинин: Изд-во Калининского гос. ун-та, 1983. – 83 с.
16. *Кравченко А. В.* Загадка рефлексива: избыточность или функциональность? // Филологические науки. – 1995. -№ 4. – С.92-105.
17. *Лютикова Э. А.* Рефлексивы и эмфаза // Вопросы языкознания. – 1997. - №6. – С.49-74.
18. *Михайлик Р. П.* Семантико-граматична структура дієслів на –ся в сучасній українській мові: Автореферат дис. ... канд. філ. наук: спец. 10.02.01- укр. мова / Національна академія наук України. Інститут укр. мови. - К., 1995.- 16 с.
19. *Недялков В. П.* Типология рецессивных конструкций: Рефлексивные конструкции // Диатезы и залогии: Тезисы конференции “Структурно-типологические методы в синтаксисе разносистемных языков”. – Л.: Наука, 1975. – С.21-33.
20. *Перельмутер И. А.* Индоевропейский медий и рефлексив (Опыт функционального анализа) // Вопросы языкознания. – 1984. - №1. – С. 3-13.
21. *Смирницкий А. И.* Морфология английского языка.- М.,1959. С. 230.
22. *Футерман З. Я.* К вопросу о возвратных и усилительных местоимениях и о так называемых возвратных глаголах в современном английском языке // Вопросы языкознания .- № 1.- 1958. – С. 126.
23. *Широкова А. В.* Сопоставительная типология разноструктурных языков (фонетика, морфология). М.: Добросвет, 2000. – 200 с.

**STRUCTURAL SPECIFIC FEATURES AND PRAGMATIC FUNCTIONAL
PARAMETERS OF THE REFLEXIVE ELEMENT IN THE ENGLISH,
UKRAINIAN AND SPANISH LANGUAGES**

Lidiya Oleshyk

*The Danylo Galytsky National Medical University in 'Lviv
(69, Pekars'ka St., L'viv , 79010)*

The present article focuses on the analysis of structural features, pragmatic and functional parameters of the reflexive element in the English, Ukrainian and Spanish languages. The major target of this paper is to detect the regularities of functioning of different type reflexive element. This element is an essential component of semantic and grammatical structure of the verbs in the languages under study. The character of the reflexive element may be distinguished as multifunctional one.

Key words: reflexive element, word-formation meaning, enclitic, proclitic.

**СТРУКТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ И ПРАГМАТИЧНО-
ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ ПАРАМЕТРЫ
РЕФЛЕКСИВНОГО ПОКАЗАТЕЛЯ
В УКРАИНСКОМ, АНГЛИЙСКОМ И ИСПАНСКОМ ЯЗЫКАХ**

Лидия Олешик

Львовский национальный медицинский университет

имени Даныла Галицкого

(ул. Пекарская, 69, г. Львов, 79010)

Проанализованы структурные особенности и прагматично-функциональные параметры рефлексивного показателя в украинском, английском и испанском языках. Выявлены закономерности функционирования рефлексивного глагольного форманта разного типа. Отмечен полифункциональный характер рефлексивного элемента как важного элемента семантико-грамматической структуры глаголов исследуемых языков.

Ключевые слова: рефлексивный элемент, словообразовательное значение, проклитика, энклитика.

Стаття надійшла до редколегії 12. 06. 2009

Прийнята до друку 18. 06. 2009